

Tre danske øjenlæger, aktive under besættelsen

G. Østerberg, V. Clemmesen og L. Mellempgaard.

Af Mogens Norn,
Medicinsk Museion, Kbh.

Den tyske besættelse af Danmark 1940-45 var i begyndelsen en slags regerings- samarbejde med nazi-Tyskland og i slutningen en voksende modstand med sabotage og frihedsbevægelse.

Vor skæbne var anderledes end Norges heltmodige kamp trods nazi-Quislinger, Finlands to ulykkelige krige (jf. 1) og Sveriges neutralitet.

Besættelsen af Danmark lammede studenterundervisningen og ændrede lægernes arbejde. Som eksempler anføres her tre frihedskæmpere: To øjenlæger og en medicinstuderende, der blev øjenlæge.

Gustav Østerberg (1899-1974).

Østerberg er internationalt kendt for sine originale tællinger af tap- og stavceller i den humane retina (disputats 1935). Han fik en grundig oftalmologisk uddannelse på Rigshospitalet, hvor han avancerede fra sur-nummerer kandidat i 1930 til første reserve-læge 1938-41, han havde tillige egen øjenlægepraksis fra 1935. Østerberg var også en fremragende tegner. Han udarbejdede den kendte Østerberg-børne- syns- tavle, den første i 1934 (fig.1, se forsiden).

Så kom krigen: Østerbergs datter Birte (2) fortæller om hjemmet under besættelsen, hvor hun boede hos sin moder Ragnhild. Ægteskabet var opløst og Østerberg gift for anden gang i 1938. Hidtil kom han regelmæssigt på besøg om søndagen. Nu kom han uregelmæssigt og forældrene kiggede i engelske kriminalromaner. En dag kom en fremmed mand til den enlige moder og viste et afrevet omslag. Det passede til kriminalromanens defekt. Han blev lukket ind og boede i gæsteværelset. Hjemmet fungerede som et vellykket illegalt pensionat (2).

Østerberg udviklede det første sulfonamid- præparat til lokal øjen- behandling: lucosil (5), han introducere- rede som den første kontaktlinser i Danmark i sin klinik. Det var de store

franske scleral- kontaktlinser. Østerberg holdt foredrag om dette og tyrosol i Dansk oftalmologisk selskab.

Østerberg var også efter krigen tavs om sine oplevelser. "Kun en gang... har han nævnt, at han under sabotagehandling havde stået ansigt til ansigt med en bevæbnet tysker. Far overlevede, for han skød først. Men da soldaten faldt, så han, at fjenden var en ganske ung mand. Det slap ham aldrig" (2). Tyskerne fandt ud af, at "der var et illegalt trykkeri i fars klinik". Her blev han slået ned af en "patient" og måtte flygte til Sverige ved hjælp af sin nære ven fra 1930'erne Viggo Clemmesen (6). I Sverige meldte Østerberg sig til Den danske Brigade (4).

Østerberg fortsatte med at tegne, nu satiriske kunstværker af tyske soldater, stikkere etc. "som hjælp for sig selv og til opmuntring for modstandsgrupperne." Den 13 - årige datter finder mirakuløst "en af fars tegninger", et flyveblad, tegnet af Østerberg i Sverige, trykt i England og nedkastet over København (2).

Efter befrielsen fortsatte Østerberg sin øjenlægepraksis. Efter et par år mistede han "talens brug... efter ½ års sørejse kom stemmen igen, krigen oplevelser slap ham ikke resten af livet". Begge døtre led under hans tavshed (2).

Jyllands-Posten 1/5 1995
MENINGER Side 9

Hyklari om invasion

Dr. med., pensioneret oberste Viggo Clemmesen, Chr. Wisthørs Vej 28, Nørstved, skriver:

Den 8. april 1940 afholdt Statens Luftværns-skole på Bernstorff Slot et landskarsus for 50 højerestående politifolk. Da klokken kl. 13.30 sekretær Willemoes derud fra luftværnets hovedkontor og meddelte, at en dansk flyver på rekognoscering havde observeret en mange kilometer lang, motoriseret, tysk militærkolonne syd for grænsen med front imod denne. Derfor afbrød vi straks kurset og sendte deltagere hjem, så de kunne

være hjemme samme dag. Alligevel fastholdt regeringen hykleriet om invasionens uventethed. Selv om flyverens rapport måske er blevet brændt, og han har fået mundkurv, må ovenstående fremgå af Luftværns-skolens arkiver.

Man fortalte i København, at netop den 8. april havde Trekroner givet orlov til samtlige kanonbesætninger. Det stemte med, at de få soldater ved grænsen fik udtrykkeligt forbud imod at grave sig lidt ned. Det kunne virke ugæstfri på gæsterne sydfra.

Fig. 2: Viggo Clemmesen: Hyklari om Invasion. Jyllands Posten 1/5 1995 p.9.

Trods krigstraumerne var Østerberg fortsat fagligt aktiv. Han var formand for Dansk Oftalmologisk Selskab 1953-54.

I 1947 søgte Østerberg professoratet i øjensygdomme ved Københavns Universitet, men blev forbigået af Holger Ehlers (1899-1985). Østerberg karikerede ansøgerne, selvportrættet har en nedadrettet sur mund (3). Han var skuffet over, ikke at kunne fortsætte sin hospitals- karriere (4). Østerberg døde efter adskillige års belastende sygdom (4). Enken bad efter hans død Clemmesen skaffe hans giftampuller og amerikanske kanon- pistol med ammunition af vejen (6).

Viggo Clemmesen (1910-2001).

Clemmesens far var kaptajn i militæret. Sønnen passede farens pistol (6)

Clemmesens disputats om den paracentrale synsstyrke fra 1944 var en fortsættelse af den danske syns- fysiologiske forsker- tradition, der kulminerede med Marius Tscherning. Clemmesens arbejde blev udført på Gymnastikteoretisk Institut under professor i neurofysiologi Fritz Buchthal, som var tysk immigrant (7). I 1937 fik Clemmesen sin første stilling på en øjenafdeling, derefter på en fysiurgisk klinik, inden lægespecialt fysiurgi blev ophævet i Danmark (6). Han blev således halvt fysiurgisk og helt oftalmologisk specialist. Han talte i Oftalmologisk Selskab om "kemiske Kampstoffer, selvom han kun var Fysiurg" (6:1999).

Det var svært på den tid at få stillinger, Clemmesen var arbejdsløs i næsten et år. Fra april 1939 tog han imod Chievitz' tilbud om stilling som ikke-juridisk sekretær i sanitetsafdelingen i Statens civile Luftværn til en løn af 1,65 kr. pr. time (6:2000).

Ole Chievitz (1883-1946) var overkirurg på Finsen Instituttet, chef for Dansk Røde Kors Finlandsambulance 1939-40. Inden krigen afholdt generalstaben to krigsspil på Clemmesens initiativ og Clemmesen var på studietur i Sverige, men "Svenskernes Beredskab var kun Fup, kun markerad, ikke reel. Gas- sluser var kun markerad med tæpper". Clemmesen tvang politifuldmægtigen i Odense til køb af en stor motorsprøjte (6), men da Clemmesen senere ville triumfere over ham, var han død i Buchenwald KZ.

Så kom besættelsen, den var ventet, men "alligevel fastholdt regeringens hykleriet om invasionen" og ofrede danske soldaters liv. Clemmesen oplevede dagen før besættelsen en militær melding om, "en kilometerlang motoriseret tysk militærkolonne syd for grænsen med front imod den" (Fig. 2).

Christian Toftemark (1907-89) var læge og afdelingsleder i Clemmesens sanitetsafdeling. Toftemark var modstander af den "rædsomme radikale minister Bertel Dalgaard, der f. ex. forbød os at sætte Sirener op i Jylland, hvad vi naturligvis gjorde alligevel" (6:1997). Ved et selskab hos departement - chef Zeuthen sigtede Toftemark for sjov på en kamin med en signalkanon, så der kom et stort brag.

Det tog Clemmesen to års hårdt lid at "få beredskabet op på det Niveau... min dygtige kontorchef og jeg ønskede" (6:2000).

Clemmesens sidste møde med Chievitz var, da Chievitz sad fængslet af tyskerne (6:2000). I Vestre Fængsel gav Chievitz ham et netop færdiggjort manuskript til korrektur og renskrivning. Det var den første og eneste danske lærebog i krigskirurgi. Clemmesen blev glad og bæret. Da Chievitz' kone og hund skulle til at gå fra fængselscellen, hviskede Chievitz til hunden: "N a a a Caspar, kom så her. Den sprang op og var ved at vælte fru" (6:2000).

I den sidste uge af november 1944 stormede Gestapo Statens civile Luftværn. Clemmesen var p.t. chef: "Dienst-ålteste". Hvis tyskerne f. eks. havde opdaget en konvolut med de allieredes krigsplaner vedrørende en afspærring af Sønderjylland, når Jylland brød sammen, var hele personalet blevet arresteret. Heldigvis havde Toftemark tidligere fået andre tyskere til at sætte Gestapos segl "ligegyldigt" på den famøse konvolut (6:1998, 7). Toftemark var nu arresteret, kom i Buchenwald KZ- lejr.(7).

Clemmesen oplevede bombardementet af den franske skole. Nonner og børn var indespærret i kælderen, hvor de omkom. Clemmesen havde 9 dage før anbefalet vicebrandchefen på Frederiksberg direkte telefon til Københavns Brandvæsen, men det ville han ikke. Nu var der kun Hipofolk og ubrugelige samaritter til stede (7). "Jeg har selv svært ved at forlade Hukom-

melsesbilledet, men forsøger at udbygge det" (6:2000).

Clemmesen blev inspektør for de tyske flygtninge- lazaretter i Danmark. I et interview om "alle Skibslasterne af lethalt inficerede Flygtningebørn" ... hævder Clemmesen, at det "var imod Lægeløftet intet at gøre, men Medicinaldirektøren fandt det fysisk umuligt at skride ind" (6:1999), jf. Kirsten Lylloff's ph D afhandling.

Foruden arbejdet i det civile Luftværn passede Clemmesen en stilling som assistent hos øjenlæge CF Heerfordt (1871-1953) og stilling på øjenhospital. På Kommunehospital havde vi "et fantastisk godt samarbejde: Lavaetz, Skydsgaard, Knud Rasmussen og jeg, og så Eiler Holm naturligvis". Hermed menes den afholdte professor Otto Ejler Holm (1887-1966).

Clemmesen fortæller om en luftalarm klokken 1 ½ om natten, hvor han ankommer søvndrukken under spærretid og behandler en midaldrende dame for "et enormt Hæmatom foran og bag det ene Øje" Anamnese: Hun var faldet over en Isbjørn" dvs. i sin dagligstue over "Isbjørneskindets Hoved".

På en mørk aftentur i Tisvilde Hegn brugte Clemmesen Lawaetz' måne, hans skaldede isse, som vejviser, thi det pericentrale indirekte syn "er min specialitet"(6), hans disputatsemne.

Clemmesen blev senere ansat på Rigshospitalets øjenafdeling. Dets chef, professor Henning Rønne (1878-1947) mente, at der ikke var statistisk grund til at gå i tilflugsrum ved luftalarm. Rønne stod ved "sin meget lave vindueskarm... da der blev skudt på langs af gaden og ... fik en kugle gennem højre Håndrod ind i sit Bækken" (6: 1998). For øvrigt kunne Rønne ikke lide Clemmesens uniformsjakke på knagerækken, eller Clemmesens disputats.

I 1942 holdt Clemmesen foredrag i Oftalmologisk Selskab om behandling af øjenlæsioner, fremkaldt af senepsgas (238. møde den 25. april). I 1946 om sulfathiazol- behandling af trachom.

Så kom freden , men krigen havde sat sine spor. Clemmesen nedsatte sig som øjenlæge i Næstved, han var den eneste opererende øjenlæge i Sydsjælland med kæmpepraksis. Han var overlæge, blev sanitetschef i Næst-

ved Civilforsvar 1949-63, redaktør af Meddelelser fra Sundhedsstyrelsen, Præstø Amts Sygehusberedskab 1962 (6:2000), han bevarede sansefysiologiske videnskabelige militære interesser. Han var medlem af Justitsministeriets lygteudvalg, 1962, regeringsudvalget vedrørende Færdselsloven (6:1999), han skrev om mørkesyn og krigsførelse (6:1996, 8), arbejdede med infrarøde stråler sammen med major J. Poul Jensen og advarede mod laservåben modsat fysikprofessoren i Forskningsrådet (6:1996). Major Jensen døde i 1983, blev kremeret, men Krematoriet eksploderede uden påviselig grund: "Det var JP's sidste store Sabotage" (6:1996).

Clemmesen glemte aldrig besættelsestiden. I de senere år var det Clemmesen der "fik Skyttegravskuller efter min Oplevelse" (6). Clemmesen bearbejdede sit krigstraume ved en kongres i en engelsk kystby i 1966, hvor øjenlæge Lis Mellemsgaard også var med. De to øjenlæger drøftede modstandskampen, hvor hun oplevede den "fra Gaden og han fra Centraladministrationen, begge i livsfare, mest hun" (6:1998). Hun åbnede gradvist for den uhyggelige Ormegaard, hun havde i sit Indre fra Modstandskampen (6:1998-99).

Lis Mellemsgaard (født Wognsen i 1924).

Lis blev student fra Christianshavn Gymnasium i 1943. Hun studerede derefter medicin på Københavns Universitet. Faderen var sømand, maskinmester. Han var i Bergen med sit skib under de allieredes bombardement af den tyske flåde, hvor han blev såret, fik revet lægmuskelen over (9).

Lis Mellemsgaard blev medlem af den grundtvigiansk inspirerede Dansk Samling. Det var ungdom, der cyklede, eksercerede, tog på udflugt på landet. Hun deltog som frivillig i en "arbejdslejr" i Sønderjylland. Arne Sørensen (1906-78) var partiets grundlægger. Man arbejdede for danskheden, var ikke kommunister eller marcherede som de danske konservative og nazister gjorde dengang.

Lis tog kantussen i 1944, læste her efter anatomi. I perioder turde hun ikke bo hjemme grundet illegalt arbejde, vendt mod besættelsesmagten.

Tyskerne var specielt interesseret i studenterne, som derfor havde officielt arbejde ved siden af studierne. Lis sye-

de hatte og blev senere ansat hos reklamebureauet Harlang & Toksvig, hvor hun foretog markedsanalyser. Under dette arbejde kunne hun også spionere (9). Hun udbragte illegale blade, heftede illegale bøger og kom i en illegal gruppe kaldt HD i Skindergade 44 hos en urmager Janniche. Først senere forstod Lis, at HD betød Holger Danske. Hun var med til at bringe våben i skjul, opspore stikkere, var skjult "under jorden" og nødt til at gøre hold op for at få nødvendige rationeringsmærker. Lis lærte at skyde med 6,35 kaliber pistol i et 40 m langt beskyttelsesrum overfor Frederiksberg Station, illegal øvelse i maskin- pistol skydning i Charlottenlund Skov blev mindre vellykket (9). Lis var vagt ved sabotageaktioner ved Frihavnen, General Motors og ved våbensmugling fra den af tyskerne besatte Politigård i København.

Ved arbejde med at skygge stikkeren Arno O. Hammeken i Sporvogn linie 1 på Trianglen på Østerbro spurgte en medicinsk læsekammerat Lis: "Hvorfor kommer du ikke til manuduktion, du er vel illegal som alle de andre?" En dødsfarlig situation. På dette tidspunkt havde Lis dog helt opgivet studiet (9).

Det var Hammeken, der arresterede Mogens Fog på Gammel Kongevej. Fog overlevede senere mirakuløst bombardementet på tyskernes hovedkvarter Shell Huset, hvor han var fængslet på loftetagen med andre modstandsfolk, der fungerede som bombeskjold. Fog var idealistisk kommunist uden Sovjet-relation(10). Mogens Fog (1904-90) var professor og overlæge på neurologisk afdeling på Rigshospitalet, ledende kraft i modstandsorganisationen Frit Danmark og Fog blev medlem af Frihedsrådet i august 1943.

I det sidste halve år af krigen optrappes modstand og besættelsesmagtens brutale modforanstaltninger. Lis bærer selv den nødvendige pistol. Modstandsfolkene mangler våben, er bitre på det danske militær under jorden, der har våben. Lis følte på militært tysker-tøj i restauranteres garderober for at organisere våben (9).

HIPO (Deutsche Hilfpolizei), indsat efter det danske politi blev taget i 1944) stormede en herskabslejlighed, hvor Lis sammen med en modstandsmand var "under jorden". Lis spillede komedie som husets tjenestepige un-

der razzia'en i herskabets dobbeltseng med "kæresten". Hun havde forsynet sig med DNSAP's sangbog (Dansk National Socialistisk Arbejder Parti) mens hans pistol var gemt under hovedpudden. Lis trakterede tyskerne med snaps og franskbrød mens lejligheden blev endevendt i flere timer sidst i februar 1945 (9).

Lis' moder hjalp de illegale ved at lave mad til dem.

Lis boede en overgang illegalt i De gamles By, hvor hun var fingeret sekretær for overlæge T. Geill (1896-89) Hun var ved at rense sin lille Bayard-pistol, men havde overset en patron i kammeret. Skuddet gik af og passerede mellem hendes arm og krop og boede sig ind i væggen (9).

Holger Danske og BOPA-gruppen skulle sættes ind ved befrielsen, sandsynligvis i Helsingør for at danne brohoved for den danske Brigade. Man var spændt på, om Sjælland blev befriet af russerne eller englænderne og om der kom til alvorlig kamp mellem danske tilhængere af Tyskland (samarbejdsregeringsfolk, finlandsfrivillige, stikkere, Hipo etc.) mod frihedskæmpere og de allierede tropper.

Syv af Lis' gruppe var lige før befrielsen fanget og skudt af tyskerne i Ryvangen: Mindelunden ved Statens Institut for Blinde og Svagsynede. Lis fik halsbetændelse og deltog derfor ikke i det katastrofale møde, hvor gruppen blev arresteret.

Umiddelbart efter befrielsen blev Lis sendt til Korsør for sammen med englænderne at visitere flygtninge, finde stikkere og værnemagere. De var to som med en slags kampvogn invaderede den tyske militær-barak på Sliphavn Odde nord for Nyborg til bevogtning af sejladsen i Storebælt.

Lis kontrollerede HD- våbentilladelser på Østerbro Kaserne (9).

Ved lægekongressen i England erklærede Viggo Clemmesen, "at Lis ikke var deprimeret, men slået ned af al sin Modgang. Tabet af sine faldne kammerater, hvoraf jo hende Kæreste var blevet henrettet. Saboteusen havde pligt til at kæmpe videre" (6:1999). Det gjorde Lis: Hun blev specialist i øjensygdomme med praksis i Hillerød fra 1970. Hun blev gift med intern-medicinen overlæge Kresten Mellemsgaard i 1952. Lis tog bachelor-graden i nærorientalske oldtidskulturer og ar-

bejdede på fund fra Jamet- Nasr- perioden 3300-3000 f. Kr. Lis skrev artikler, flere bøger, en om de én- øjede, to om besættelsen (2,9), hvor hun slog fast, at besættelses- tiden for de aktive var et traume, der også omfattede deres børn. En slags KZ syndrom.

Spørgsmålet er nu, hvor mange generationer der skal gå, før disse traumer efter den tyske besættelse er ophørt. Befrielsens glæde afløstes hurtigt af "Folkets glemsel og Frihedskæmpernes tavshed" (9). Problemet er fornyet i dag, krige fortsætter, nynazisme og intolerance trives, også i det frie Danmark.

Litteratur.

1. Forsius H: Mitt liv som vetenskapsmand. *Oftalmolog* 2004; 24 nr.4:3-9.
2. Østerberg Birte Dupont: Flyveblade fra min Far. 7. kapitel i: Mellemsgaard, Lis: Fra tavshed til tale. Forum, København 2001; 55-58.
3. Lottrup Andersen C: Det oftalmologiske Selskab i Københavns 50 års Jubilæum. Costers Bogtryk, København. 1952 1-210.
4. Møllenbach CJ: 1953-54, Gustav Østerberg. i Godtfredsen E, Norn M, Rosenberg T: Træk af Oftalmologiens Historie i Danmark, 1950-92. Skriptor, København 1994: 16-17.
5. Østerberg G: Fransk kontaktlinsetilpasnings- sæt i trækasse findes på Medicinsk Museion, Bredgade 62, København.
6. Clemmesen, Viggo: privatbreve til Norn 1996-2001.
7. Clemmesen, Axel Viggo: Mit liv var som en slæderejse. En øjenlæges Erindringer med efterskrift. 1997: 1-183, trykt i 30 eksemplarer.
8. Clemmesen V: Mørkesyn og Krigsførelse. *Kentaur* 1956 ;3 (oct) 3-5.
9. Mellemsgaard Lis: Pige i Modstandskampen. Museum Tusulanums Forlag. Københavns Universitet 1998: 1-108.
10. Bredsdorff E (red) En bog om Mogens Fog. *Spektrum* 1991:1-284.